

ОТ МАНАСТИРСКА КИЛИЯ КЪМ КАБИНЕТ

ПРЕДСТАВИТЕЛНОСТ И ИНТИМНОСТ В ИНДИВИДУАЛНОТО ДОМАШНО ПРОСТРАНСТВО В БЪЛГАРСКАТА ГРАДСКА КУЛТУРА В КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК

Кристина Попова

Историческите изследвания върху домашното пространство са белязани от търсене на колективните решения на пространството, или от неговото функционално разпределение и покъщнина.¹ Всъщност това се отнася не само до историческите изследвания — литературата за съвременната жизнена среда също носи този отпечатък.² Човешките дейности в дома: неговото обитаване, сън, приготвяне на храна, отдих, домашен труд, се разглеждат преди всичко като колективни семейни дейности. Картината на многобройната челяд на чорбаджи Марко, наредена около трапезата, сякаш е предопредила нашия поглед към домашното пространство, оставяйки скрити и по-малко познати многобройните образи на усамотяване, вглъбяване и самотно познание, каквито места също могат да се намерят в литературата. Как процесът на индивидуализация е намерил израз в открояването на собствено пространство, което да представлява легитимно убежище на индивидуалността и да ѝ дава израз чрез неговото устройване, е малко позната тема в дискусиите за българската модерност.

Малко познати са половоспецифичните, възрастови и социални особености на индивидуалното пространство. Кой, кога и доколко е имал право на собствено място в семейния дом?³ Какво е било значението на това пространство в живота на човек, значението на отделните предмети в него, паметта, която те съхраняват? Каква е била личната свобода и инициатива на изграждането на това свое място?

Как личното домашно пространство кореспондира к другите елементи, които изграждат личността: външност, облекло, поведение и т. н.?

Често пъти собствената стая е описвана в литературата от деветнадесети, а дори — на двадесети век като манастирска килия. Но има и описа-

ния, които нямат корени в образа на килията. Техните образци идват от чужбина, пренесени главно от завърналите се от учение в Европа младежи, и особено — девойки. Така описанията на “личните места” от времето на XIX век насочват към два основни източника на създаването на индивидуалното жизнено пространство: единият идва от християнската традиция на манастирския живот: манастирската килия, а другият . насочва към модерната европейска практика.

Градината с цветя

Наред със собствената стая трябва да се има предвид и разнообразието от други “лични места”, чиито описания се срещат в спомени и литература — места, които удовлетворяват потребността от уединение, четене и писане, размисъл и лични терзания, встрани от колективния живот. Това са най-често места от по-широкото домашно пространство: таванът, или покривът на къщата /където някои младежи се качват да четат книги/, клоните на дърво сред двора, килер, или друго скрито пространство. Особена роля в тези описания има един половоспецифичен момент: традицията отрежда на девойката в дома едно такова лично пространство: това е нейната лична градинка с цветя. “Градинката” е място, където девойката - според традицията - може да търси уединение. От една страна тя има представителен характер, но от друга — тя е “свое” място в моминския живот. В известната идилия “За Дедовата Славчова унука” на Тодор Г. Влайков — Веселин има едно такова описание на цветната градинка на девойката Райка:

“Ех, пък и в градинката ѝ да влезеш, па да се смаеш! Как се насадиха тия цветя и как се накитиха тия лехи и тия колела! Тука един куп трендафил и бел, и червен, изкастрен и изравнен като китка, а наколоко заграден с нисичък плет от чемшир; други куп саде ружа, се от гъстата и от шарената, а окол купа насадени на колело червените и бели паренца, там пак една лехичка само карамфил векакъв, покрай лехичката една шарена ивица от стамболското цвете...” /4/ .

За разказвача градинката на Райка е място, където тя в късните часове на деня търси усамотение от другите хора за своите преживявания и любовни терзания:

...“ Та тази вечер, за която ви разприказвах, Райка си седеше в градинката умислена, със сълзи на очите, и с онази си тежка мисъл на сърцето — и не щеше и да знае биле, че таме у комшиите се е зафанало такова силно хоро...”⁵

Описанията на такива момински градинки /както и на цветята в градинката на девойката Гергана от “Изворът на Белоногата” на Петко Славейков/ ги представят като лични пространства в семейния дом. За широкото разпространение на тези цветни градини в градската култура през Възраждането пише и изследователката Райна Гаврилова.⁶ Но такива описания рядко се срещат в женските автобиографични спомени от деветнадесети век, ма-

кар да се споменават като място, където в летните месеци момичетата ръкоделстват.⁷ Изглежда, че тези градини са имали в повечето случаи по-скоро представителен характер за семейството, отколкото са били място за лично уединение. Затова между моминската градинка от традиционната култура и моминската стая на модерното време трудно може да са намери приемственост.

Манастирската килия

Като място за молитви, уединение и индивидуален книжовен труд манастирската килия е представяна многократно в литературата. Но доколко манастирската килия през 19. Век е място за уединение и индивидуално пространство?

“Сир келиите калугерски — пише Неофит Рилски в “Описание българското свещанаго манастиря Рилскаго” — всичките биват двойни, сиреч една келия за жилище на старецът, и една ашевия | и тя като келия| за ученикът му, и за други потребикато напр. За огън да се кладе, за дърва да се турят и други потребни къщни вещи...От това прочее назначение разбираме лесно всяк, защо едно толко огромно |и пространно и четверокровно| здание да съдържава само до триста жилища калугерски, а не повече? Можеше безбелли, да съдържава повече, ако не беха така разпорядени почти двойни келиитге с ашевиите им и со широките докати, но они захващат по-много место.”⁸

За тези двойни килии, които се обитават от монахът и неговия ученик, си спомня в своята автобиография и известният етнограф, политически деец и духовник Димитър Маринов, който постъпва в началото на шестдесетте години като ученик на Неофит Рилски в Рилския манастир:

“Дедо Неофит имаце две стаи — килии, от които едната — спалня беше по-тясна и по-малка, а другата — работна, широка. Килиите му беха на втория етаж |докса| в югоизточния ъгъл и прозорците гледаха тъкмо “Еленин връх”, който се беше надвесил над манастира и “Царев връх”, който се виждаше по-надалече. Работната стая беше крайната и масата, на която пишеше, беше в самия ъгъл на стаята и гледаше в двата тия върха, както и в цялата планина и в реката, която се извиаше и бучеше долу. Гледката беше чаровна и омайна”⁹

Описание на монашеската килия като уютно и удобно място, където се живее, работи и се приемат хора, се потвърждава и от пътеписите на Феликс Каниц, който посещава манастирски килии в девическите и мъжки манастири и описва това, което е видял. За Феликс Каниц животът в тези обители представлява специален интерес интерес при неговите пътувания из България през 60-те и 70-те години на XIX век. Той е впечатлен от възможността да разгледа стаите на монахините в девическия манастир Благовещение в Габрово.

“Повече се зарадвах — пише той — че госпожа игуменката ми

показа без всякакви превземки на благонравие не само своята велико-лепна стая, но и работните помещения, както и отделни килии на калугерките.”¹⁰ Той намира, че животът на монахините не е така уединен, както на Запад. Подобни наблюдения Феликс Каниц прави и за мъжките манастири:

“Българският калугер – пише той по повод посещението си в Тро-янски манастир – далеч от всакакъв аскетизъм – устройва килията си с всевъзможен комфорт от килими и възглавници за сядане. По ориенталски обичай на манастирите се гледа като на място за успоко-ение не само на душата, но и за почивка на тялото и те представля-ват един вид духовни хотели.

*Това означава, че монасите приемат охотно гости и всеки от тях разполага с достатъчно инвентар от чашки за кафе, сервизи за ракия, както и чибуци и наргилета. Нито две от възглавниците за сядане не са еднакви по размери и украса. Това говори, че са подарени на монаси-те от ръцете на набожни жени. По стените на килиите са окачени икони, фотографии на приятели и близки, имаше и литографии на бъл-гарския екзарх от посредствено качество. [...] Почти във всяка килия на монах има опъната вълча кожа.”*¹¹

Както се вижда от тези описания, манастирската килия има и важни представителни функции. Тя дава възможности не само за уединение, но е достъпна за посетители и в нея нейният обитател разполага с определен комфорт. Тази достъпност впечатлява изграденият в условията на култура-та на по-защитената и недостъпна интимност на индивида пътешественик.

Като манастирски килии са описани от съвременниците и стаите на някои самотни възрастни хора във времето около средата на деветнадесети век. В тях основните лични предмети са спомени от хаджилък, шампи и икони. Подобна е стаята на Хаджи Паро – Хаджи Тодор Иванов от Слив-вен, описана от Никола Начов:

*“...В нея се влизаше през едно възтомно коридорче е прогнил под. Тази килия – глуха, уредена и чиста, съща калугерска – красеше един ерусалим /голяма шампа с изображения на библейски сцени – б.м. Кр. П./ и до него бяха закачени 2 големи бели свещи и едно голямо яйце. Всичко това беше спомен от Божи гроб. Ерусалимът завзямаше почти чет-въртината от неголямата стена срещу прозореца. До другата стена беше прилепена тухлена печка, нашарена с взидани в нея зелени панич-ки, местно изделие – нявашина мода в Калофер. До печката най-вече зиме, постоянно се изтягаше един шарен котарак с 1-2 жълти петна по кожата, прегорели от печката...”*¹²

Подобно на килии - но в смисъла на крайна аскетичност, лишения и липса на комфорт - са описани някои стаи на просветни и революционни дейци през Възраждането. Обстановката в тях е крайно бедна, при почти пълната липса на каквато и да било покъщнина. Причина за това често пъти

е материалното положение на младите революционери, пътуванията, честата смяна на жилищата. Но скромността на обстановката е израз и на отношението към потребностите на всекидневието, които не заемат особено място в техния живот.

По спомени на негови сподвижници, стаята на Христо Ботев била съвсем гола, дори без постелки и покъщнина, в нея имало само едно ведро с вода.¹³

В бащиния дом през Възраждането рядко се отрежда самостоятелна стая за някое от децата. Причина за това е не само големия брой на децата в семейството. Самостоятелният книжовен труд и уединението трудно си извоюват пространство в общото семейно пространство. Принуден да крие книжовните си занимания от своя баща Минчо Вазов, младият Иван Вазов си намира скривалище, където да пише, безрезервно покровителстван от майка си Съба Вазова:

*“В турско време — разказва поетът - аз се затварях от баща си в една стаичка и пишех стихове. Пишех повече ноще. Работех някаква драма в стихове: “Светослав Тихо”. Майка ми, при отсъствието ми, влизаще в скривалището ми и четеше, каквото съм писал. Беше ѝ се харесало. След вечеря отивах пак, скришно да работя в стаичката, но често свещта догаряше и аз оставах в тълнина. За това майка ми преглеждаше от рано имам ли свещ, и ако нямам, поставяше ми едно фенерче на масата.”*¹⁴

В следващите десетилетия собствената стая тип “килия” продължава да съществува. Тя съответства на търсенето на определен тип собствено пространство, в който вещите не играят роля, а и самото помещение не се населява с предметите и “присъствието” на обитателя.

Когато то се превърне в легитимно индивидуално пространство, то става място не само за книжовен труд, но и за уединение в собствения емоционален и мисловен свят. То вече е населено от своя обитател и става място на неговия духовен живот. Ето какво си спомня старозагорският възрождател Атанас Илиев за завръщането си в града след пожара през 1877г. по време на Руско-турската война:

*...“Аз обиколих мястото на нашата изгоряла къща и със сълзи на очи поразрових с тояжка в ръка в една от избите, над която бе моята стая с хубавата ми библиотека, и вдигнах от земята късчета хартия от опожарени книги. Колко мои обширни кроежи и блянове се погребваха в това пепелище!...”*¹⁵

Този кратък откъс свидетелства за висока степен на индивидуализация на пространството на неговата стая. Останките след пожара напомнят не толкова за самите предмети, а са наточени преди всичко със скъпия спомен за самия себе си, за чувствата и собствените планове и вълнения. Пепелищата погребват не вещи, а спомени.

Така собствената стая придобива важно значение не само на убежище

за работа, но и на “кроежи и блянове”. Нейният обитател / или обитателка/ влагат специално внимание на устройването на това място. В спомените си за 80-те години на 19. век в Казанлък, социалдемократът К. Бозвелиев споменава как е ремонтирал своята стая, поради което се бил изнесъл на верандата.¹⁶ Личното пространство придобива своята нова предметност, в която централно място заемат не само предметите, свързани с писане, книгите и собственото легло, тук също така влиза един нов важен предмет — огледалото.

Книги, легло, огледало. Моминската стая

Собствената стая, обзаведена със собствен вкус, истински дом за модерната душа, в много случаи се промъква “отвън” във възрожденското жилище. За нея първоначално са отвоювани непрестижни места от домашното пространство. Както при Вазов, това може да бъде някое тъмно “скривалище”. При Вазов обаче то не се превръща в негова истинска стая. Може да бъде друго непретенциозно пространство - килерът, пригоден за обитаване. Важната роля принадлежи не толкова на самото пространство. Роля играят: новите предмети, светлите тонове, удобството и волята на самата обитателка.

Завърнала се от Русия през 1878г., младата Екатерина Каравелова още от първия момент не успява да се вгради в задружния семеен живот на родния си дом без наличието на собствено убежище. В родния си дом тя прекарва първата си “кошмарна нощ” в една обща стая с близките си.¹⁷ Още от сутринта на следващия ден тя се заема да си направи отделна, собствена стая — там, където може да остане непременно сама:

“На заранта излязох с Телемаха и от Василчо Радев си купих легло, маса за писание, тоалетна масичка с огледало, етажерка, за случая намерих rocking chair, 3 виенски стола. Докараха всичко дома. Мариола малко озадачена пита где ще настани тия неща. С помощта на Телемаха обяснявам, че килерът трябва да се изпазни, вароса и че там ще бъде моята стая. Майка веднага се зае с мене да изнесем немногото неща оттам и до обед килерът се белна, подът прясно замазан. Прече-ха ми черните греди и не ми дойде наум да ги боядисаме с блажна боя - чудя се как не дойде това наум и на майка. Но до вечерта “моята стая” бе стъкмена. Да не се вижда и да не се кърти мазаният под, постлахме рогозка и върху нея шарена черга, леглото настанено, постлано в ленени чаршафи, покрито с бяло одеало, пухените възглавници — всичко от и както в Москва. Масата с писмените принадлежности, етажерката с книгите и т.н., и всичко доби приветлив вид, приятен за окото и ...успокояващ сърцето [...]Останала сама, дадох воля на непоносимото напрежение да се излее в обилни сълзи...”¹⁸

Моминската стая се утвърждава в следващите десетилетия като легитимно собствено пространство на момичето от средните градски среди във

времето преди да се омъжи.¹⁹ Разрастването на девическото образование има голяма роля затова. Момичетата — особено в гимназиите — имат потребност от място за четене, писане и учене. Животът в ученическите пансиони към гимназиите, както и примерът на учителките, приучават много от тях към системен книжовен труд, но и носят определени стандарти на облекло и грижа за външния вид, личен ред и обитаване, които някои по-късно пренасят в семейния си дом. Независимо, че се утвърждава в семейния дом, индивидуалното пространство обаче остава сравнително ограничено явление. През втората половина на двадесетте години, когато се провежда преброяване /1926 г./, в отделна стая спят по-малко от 6% от хората в София. Близко половината от жителите на столицата спят по трима — четирима души в стая:²⁰

Спят в едно помещение по:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
10										
Брой	12374	45042	51549	40116	27450	16092	7133	2856	1044	7210
%	5,87	21,36	24,45	19,02	13,02	7,63	3,38	1,35	0,50	3,42

Подобна е картината от проучванията на условията на живот и храна на учениците, проведена от Михаил Герасков през 1932 г. в София, както, както и от анкетите за условията на живот в 68 гимназии в страната през 1933 г.

За младежите в края на гимназията, или след завършването ѝ, собствената стая не е толкова голямо изключение, и семействата от по-високите обществени среди правят възможното, ако има условия в семейното жилище. Проф. Иван Венедиков например, си спомня, че на брат му Петко — ученик в гимназията, е била отредена самостоятелна стая /с долап за книгите му/ въпреки многото - девет - деца в семейната къща.²¹

При момичетата, които се насочват към гимназиално, а по-късно и към университетско образование, това създаване на лично пространство се среща и с са традицията на подготовката за бъдещ семеен живот. По традиция момичето приготвя с помощта на близките си своя чеиз, с който ще разполага след свадбата си. Дълго време покъщнината на момичето се се приготвяла и събирала за бъдещия семеен дом. С помощта на семейството си девойката подготвя различни предмети за бъдещия си семеен дом, които тя не използва в моминския си живот. Настъпилите промени в живота на градските слоеве, обаче се отразяват на структурата на тази подготовка.

Част от тези средства започват да се изразходват за образованието на девойката, а вече и за бъдещата ѝ професия. В продължение на повече и по-малко години, тя има потребност от собствено лично пространство, място, където не само се учат уроци, но където тя крои планове за бъдещето. Колкото и да е била скромна обстановката в тези “момински стаи”, в тях не липсват съществени елементи: книгите, леглото, огледалото. Най-важното обаче, е това, че моминската стая в най-голяма степен е място на “кроежи и блянове”, свят на мечти за бъдещето:

“...а после Ирина се прибра в стаичката си — ослепително чиста и бедничка — пише в романа Тютюн Димитър Димов — Парите, които Чакъра беше спестил, щяха да отидат не за чеиз, а за следването ѝ в Медицинския факултет. В стаичката само железно легло, маса, върху която стоеше просто елипсовидно огледало, и етажерка с книги. Над масата, върху дълъг шнур, висеше електрическа крушка с тенекиен абажур. Ирина взе от етажерката “Палми край тропическото море” и чете до късно. След това отвори прозореца, съблече се и легна. Въображението ѝ започна да скита из чудни задморски страни. Тя не забеляза как лицето на нейния “тип” доби неусетно пълна прилика с чертите на втория син на Редингота.”²²

При значителните поколенчески различия във времето след Първата световна война, младежката стая през 30-те и 40-те години се утвърждава като истински личен свят за голяма част от учениците и студентите, особено за онези, които идват от други населени места. Романи, илюстрирани списания, ученически и лични снимки, филмови звезди, стари писма, навлизат в това пространство, често пъги без да бъдат на показ пред родителите. Но чекмеджета, писалища, етажерки и ракли, които ги крият и съхраняват, намират своето място в младежката стая по-далеч от погледа на възрастните. Често пъги младежката стая си остава просто място, приютяващо за известно време “творческата душа” на младежа. Но и в това си качество, тя има важна стойност в неговия живот. За нея — младежката стая - започва да се пее. Както е в известната песен от онова време:

*“Мойта бедна стая
няма нищо в нея —
само музикантът —
душата на Орфей...”*

Тази младежка стая рядко се помещава в родителския дом. В повечето случаи тя е “квартира” — стая под наем на студенти или други хора, които търсят поприще в столицата. След Първата световна война в града се стичат хиляди бежанци. Населението на София нараства от 67 789 през 1900 г. на 283 305 през 1934 г. Гъстотата на населението се увеличава, като средният брой на лицата в една сграда нараства от 8,22 през 1900 на 9,6 през 1934 г.²³ Строителни работници, чиновници и други млади хора от други краища на страната търсят работа в София. Жилищата не достигат, а динамиката на

живота в големия град усилва търсенето на лични пространства въпреки относително скъпите наеми. Тези квартири — често бедни, нехигиенични и неотоплени стаи, в литературата от онова време носят от една страна белега на нищетата и сянката на жълтата гостенка, а от друга — идеята за личната свобода.

Работната стая - кабинетът

В планирането на модерния градски дом през първата половина на двадесети век, важно място заема кабинетът. Докато другите членове на семейството имат собствени пространства в отделни свои жизненни фази, кабинетът изразява правото на главата на семейството на трайно собствено пространство за умствена работа. В планирането на къщите на семействата от високите градски среди се отреждат и други самостоятелни помещения. Отделят се и помещенията за прислугата. Докато във възрожденския дом често пъги слуги и слугинчета спят в една стая със собствените деца,²⁴ в заможното модерно жилище, на прислугата са отредени отделни помещения. Семейният дом на Палавееви в София /от стария възрожденски коптивщенински род/, е планиран през двадесетте години от архитектите Йорданов и С. Овчаров. В него на партера е предвиден кабинет в най-хубавата и представителна част на къщата. От него има врата към хола, както и към зимната градина на къщата. На втория етаж има 4 спални, а на тавана — три стаи за прислугата.²⁵

Докато възрожденският дом дава предимство на колективните решения, модерният дом съдържа повече индивидуални пространства. На кабинета е отделено повече или по-малко централно място. Ангелина Огнянова, дъщеря на изтъкнатия политически деец и министър Григор Василев /роден 1883 г./, си спомня за бащината си къща през двадесетте години:

“Тази къща беше много хубава наистина. Кабинетът на тате и столовата бяха към улицата, в средата беше холът, целият с дървени кафяви библиотечни шкафове от пода до тавана и един еркер към градината отзад, която беше с два бора и щадраван. Отстрани на еркера беше поставено маминото пиано /Steinway, тате не купуваше нищо просто/”.²⁶

Кабинетът е мъжко пространство със своя предметност — място за работа, а не за мечти, малко или повече затворено за другите членове на семейството. Той е пространствен източник на власт в семейството, и заедно с това отразява и обществената роля и занимания на своя обитател:

“...Една неделя /Григор Василев - б.м. Кр. II./ седна на винаги подреденото си бюро в кабинета, за да пише някаква статия, и не намери писалката си /хубав фаунтенпен с позлатен писец, каквито бяха рядкост тогава/. Попита ни кой я е взел. И досега не знам кой беше направил това, никой не призна, че я е тупнал даже, и тате избухна. Гърмя, крещя, накрая си сложи шапката, взе си бастуна и излезе.”²⁷

Въпреки, че кабинетът е мястото на човек с определено обществено

положение, понякога между неговата ранна младежка стая и неговия кабинет в зряла възраст, има приемственост в облика му като лично пространство. Той носи отпечатък от личния стил на обитателя. При Григор Василев срещаме личност, която в целия си съзнателен живот има своите индивидуални пространства, между които има определена приемственост:

“Въпреки, че като много млад е живял съвсем скромно — пише по-нататък Ангелина Огнянова — по-късно тате проявяваше голяма любов към хубавото и истински добър вкус, така че още ергенската му квартира, от която има снимки, е била наредена с картини, килими, цветя. До края на живота му грижата за обстановката вкъщи /мебели, пердета, сервизи, прибори и пр./ беше негова. Той сам си нареждаше картините Той сам си нареждаше картините, а просто го виждам как след чистене минаваше през стаите и най-внимателно оправяше с бастуна си тези, които са изкривени. Но в кухнята никога не влизаше...”²⁸

На кабинета на главата на семейството противостои като пространство кухнята: “..но в кухнята никога не влизаше...”. Идеологията на модерното домакинство, разпространявана чрез домакинските и женски списания утвърждава кухнята като царство на модерната домакиня. Тези кухненски образи са тиражирани в сюжетите на домашната украса от онова време.²⁹

Но кабинет понякога са имали и някои жени — общественички, съпруги на политици или писателки. Индивидуалното женско пространство в първата половина на двадесети век обаче в повечето случаи е “стая”. През двадесетте и тридесетте години собствената стая не само е възпявана в градската песен, тя е и любим обект за рисуване от художниците. Така, както е рисувана от множество художнички - Елисавета Консулова, Екатерина Ненова, Вера Недкова и други авторки, това пространство съдържа не само многообразието на лични предмети на обитателката, то е място за съзерцание и уединение със себе си и грижа за себе си. Прозорецът, пердетата, огледалото, изгледът навън, слънчевата светлина, тайнството на нощта, както и други детайли: някоя захвърлена дреха, оставена обувка, гребен, цвете, писмо - играят важна роля в тези образи: това е присъствието на обитателката и тогава, когато нея я няма в помещението. Тя носи белега на съкровения интимен свят на индивида: място, което не е лесно достъпно за външния поглед.

Заклучение:

Създаването на лично, легитимно индивидуално място за “блянове и кроежи” има различни пространствени превъплъщения докато намери своите “стени”, които го ограждат от външния достъп и поглед. Неговото изнамиране не е пряко свързано с материалните възможности. В много случаи то дълго време запазва определени представителни функции, които остават да характеризират и в модерни времена обитаването на личния кабинет. Заедно с това личното пространство е не само резултат на процеса на

индивидуализация, не само негов признак, но и важно негово условие. То е едно от неговите важни места, макар и далеч не единствено - като убежище на модерната личност, място на неговата свобода, на нейната недостъпност, на съкровения спомен. Отвоювано от родителския дом от скритите тъмни места на скривалища и килери, то намира своята неприкосновеност, за да се насели с неповторимостта на неговия обитател. Заедно с пространствата на семейното обитаване, както и многобройните други пространства на все по-динамичния живот на двадесети век, то възсъздава личния свят на модерния човек.

¹ Вж. Б. Георгиева и др., Народната къща. Вътрешна архитектура, уредба и покъщнина, С., 1980. Т. Златев, Пространството в българската архитектура през Възраждането, С., 1958, Г. Кожухаров, Българската къща през пет столетия, С., 1967. Ст. Л. Костов, Е. Петева, Селски бит и изкуство в Софийско, С., 1935., Ст. Георгиева — Стайкова. Огнището в българския бит., С., 1956.

² Вж. Хр. Атанасов и др., Градската жилищна среда. В: Л. Тонев /отг. редактор/, Архитектурата и жизнената среда на човека, С., 1975. С.41 — 124.

³ Старата възрожденска къща, пригодена преди всичко за колективно обитаване, допуска индивидуално пространство като че само в отделни случаи, които нарушават нормалното всекидневие: например продължителна болест. Иван Хаджийски е оставил подробно описание на родния си дом в Троян /макар и от по-късно време/, в който — както при повечето описания на възрожденски къщи, стаите са обитавани от всички членове на семейството. Но на неговата болна от туберкулоза майка, е било отредено лично пространство. *“Пред огнището към улицата бе малката стая. Там бе леглото на майка ми. Над главата ѝ на стената имаше пирон, пробит кой знае кога. Над него чернееше малко опушено петно от петролната лампа, която неотлъчно висеше на пилона. Вяка вечер до късно мама, лежейки в леглото, четеше и учеше това, което не бе могла да научи в четирите отделения. Когато тя се поминна, покосена от туберкулоза, наследство от моминска бедност, от борчовете на дядо и от непосилен еснафски труд /особено през Световната война, когато тя бе първият търговец, защото единствена от чаршията можеше да изписва стоки/, аз заех мястото ѝ под пилона с лампата, наследявайки големия сандък с нейни и на забягналия ми вуйчо книги...”* Ив. Хаджийски, Бит и душевност на нашия народ, С., 1974, с.348.

⁴ За дедовата Славчова унука. Приказва Веселин, Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Средец. Под редакцията на В. Д. Стоянова, г. шеста, книжки 28 — 30, С., 1889, с.446 — 523. Докато за други места от задружния младежки живот в традиционната култура: ходене на вода и срещи около кладенци и чешми, седянки, хора и пр. има множество автобиографични свидетелства, за моминската градинка с цветя и нейното място в младежкия живот почти не се споменава в спомените

⁵ За дедовата Славчова унука.....

⁶ Райна Гаврилова, Колелото на живота, С., 1999, с.56.

⁷ Известно указание, че момичетата са имали градинките като “свои места” в определени часова на деня, все пак се среща в спомените на Мария Бояджиева / публикувани он дъщеря й Юлия Попвасилева/. Тя пише следното за живота в Долни Порой в края на деветнадесети и началото на двадесети век: *“През лятото, привечер, когато жегата понамалее, беломорецът се запровираше из сокачите и ни порхлаждаше. Жените, които не бяха из къра, сядаха на прага на портата на “лад”. Те предяха, плетяха, или мотаеха вълна на чекрък, който стоеше в двора, до портата. И си разговаряха отдалеч. Момите не излизаха да работят на портата. Те си стояха в градинката на двора, ако не са из полето, и там ръкоделстваха.”* Вж.: Юлия Попвасилева, Порой, Варна, 1988, с.37.

⁸ Неофит Рилски, Описание Рилскаго монастира светаго В: Светла Гюрова, Надя Данова /Съст./, Книга за българските хаджии, С., 1995, с.305.

⁹ Димитър Маринов, Спомени из моя живот, или моята биография, /ред. Ст. Дойнов и Е. Стателова/ С., 1992, с.72.

¹⁰ Феликс Каниц, Дунавска България и Балканът. Историко — географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860-1879г., т.1, С., 1995, с.255.

Забраненото или трудно достъпно за външния поглед лично пространство с неговите превъплъщения в модерните времена - така, както е познато от литературата за френския будоар в историята на частния живот - трябва да намери своите изследвания и у нас. Настоящото съобщение има за цел само да покаже тенденциите на индивидуализация на пространството у нас в края на 19.и началото на 20. Век.

¹¹ Феликс Каниц, Дунавска България и Балканът. Историко — географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860-1879г., т.2, С., с.125 — 126.

¹² Н. Данова, С. Гюрова, пос. съч., с. 194.

¹³ Ботев в спомените на съвременниците си. Събрал и изследвал Стефан Каракостов, т.1, С.1977, с.287.

¹⁴ Съба Вазова, Спомени, С., 1993, с.13.

¹⁵ Ат. Илиев, Спомени, С., 1926, с.197 — 198.

¹⁶ К. Бозвелиев, ??????

¹⁷ Екатерина Каравелова, Като антична трагедия, С., 1984, с.54

¹⁸ Пак там

¹⁹ За произхода на младежката стая преди всичко от моминската стая вж. По-подробно М. Митерауер, “Свят на мечти, или музей на Аза”.....В: Младите и университета на Балканите. Съст. К. Динчев и Е. Тачева, Благоевград, 1999, с. 25-41.

²⁰ Арх. Р. Кръстанова, Жилищният въпрос в чужбина и у нас, Реферат, четен на 11. Редовен конгрес на Дружеството на българските архитекти — 1934г., сп. Архитект, бр.6 и 7, 1936 г., с.16 — 30.

²¹ Иван Венедиков, Познайте ги по делата им, Българската интелигенция в моите спомени, С., 1993, с.11.

²² Димитър Димов, Тютюн, С., 1955, с.14. Домакинските списания започват да се занимават с уредбата на моминската стая и да дават напътствия за нейното по-евтино и функционално обзавеждане. “Когато малкото момиче израсне и стане вече юноша — девойка, то започва да мечтае за собствено ъгълче — пише сп. Обединени домакински списания през 1947г. — за своя стаичка, гдето ще се чувства свободно в своите занимания, гдето ще може да посреща своите другарки без да се стеснява от присъствието на възрастните. Младите момичета с скромни, те биха се задоволили евтина мебел, само и само да имат своя стаичка...” Вж. “За стаята на младото момиче”, Обе-

динени домакински списания, 1947г., кн.7, с.22.

²³ Арх. Р. Кръстанова, цит. съч.

²⁴ Такова описание например дава Теофана Златарова /майка на Асен Златаров/, родена в края на тридесетте години в Хасково. В нейното детство тя обитава една стая заедно с две слугинчета в бащината си къща. Вж. Теофана Златарова, *Цената на свободата*, Един възрожденски род в спомените на Теофана Златарова, С., 1988, с.33. В следващите десетилетия обаче, много от домашните прислужници не разполагат със свои помещения, нито пък вече делят стаи с децата в семейството. Често пъти те спят в кухни, килери, стълбища и т.н., без това да се разглежда като тяхно собствено пространство. Т. нар. “слугинска стаичка” се появява само в най-заможните къщи.

²⁵ Дом Д. Палавеев в София, вж. Сп. Архитект, г.2, бр.7, 1928 г., с.14.

²⁶ А. Огнянова, Баща ми Григор Василев, в: Григор Василев, *Бележки на деня / Съст. Ц. Билярски/*, С., 1991, с. 324.

²⁷ Пак там, с. 330.

²⁸ Пак там.

²⁹ Вж. Кр. Попова, *Истории върху плат*. Едно популярно женско ръкоделие през втората и третата четвърт на двадесети век, в: Сб. “Тя на Балканите”, Благоевград, 2001. Специална благодарност дължа на Милена Ангелова, която изнамери многобройни варианти за ковьорче на сюжета за модерната домакиня в кухнята. Противопоставянето на “кабинета” и “кухнята” - особено за по-късни времена, е твърде условно. При случай кухнята често е превръщана в кабинет: нещо, за което историята на семейното и индивидуално пространство през 60-те и 70-те години може да намери много свидетелства.

Илюстрации:

Моминска стая

План на Плавееви

Вера Недкова

Ковьорче от Милена

